

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9:305-055.2(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.6/01>

Петренко Н.В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Даніліч-Скакун А.А.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Дрокіна А.С.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

ФЕМІНІСТСЬКА КРИТИКА В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ: ЗАБУТІ ПОСТАТІ ЖІНОК-НАУКОВИЦЬ

У статті здійснено аналіз феміністської критики історії психології з акцентом на маргіналізацію жінок-науковиць у формуванні експериментальної та психофізіологічної психології. Висвітлено соціокультурні та інституційні фактори, які призводили до їхньої «невидимості» в академічному дискурсі, включно з обмеженим доступом до лабораторних досліджень, експериментальних методів та публікацій у провідних наукових журналах. Показано, що феміністська критика історії психології виступає інструментом деконструкції «чоловічого канону», підкреслюючи нерівність у доступі до освіти, професійної діяльності та академічного визнання, а також демонструючи, що розвиток науки був не лише інтелектуальним процесом, а й відображенням суспільних відносин влади та гендерних стереотипів. Наведено приклади внеску Мері Вітон Калкінс, Маргарет Флой Вошберн, Лети Стеттер Холлінгворт, Ліліан Гілбрет та Карен Горні, які, окрім теоретичних розробок, активно розвивали психофізіологічні методи дослідження психічних процесів. Зокрема, вони застосовували експериментальні підходи для вивчення сенсомоторних реакцій, тілесних змін у відповідь на емоційні стимули, когнітивної активності та взаємодії психічних і фізіологічних процесів. Їхні роботи демонструють, що психофізіологічна психологія формувалася не лише як сукупність лабораторних вимірювань, а як комплексна дисципліна, здатна інтегрувати емпіричні дані про тіло та психіку з теоретичними моделями розвитку особистості та емоційної регуляції. Розглянуто інституційні, культурні та професійні бар'єри, які обмежували можливості жінок у науковій спільноті та зменшували вплив їхніх відкриттів на формування сучасної психологічної науки. Доведено, що внесок цих дослідниць сприяв не лише розширенню експериментальних і психофізіологічних методів, а й формуванню гуманістичних та інтегративних тенденцій у психології XX століття, зокрема підкреслюючи значення соціальних детермінант, культурних факторів і етичної відповідальності науковця.

Ключові слова: історія психології, історія психофізіології, феміністська критика, жінки-науковиці, гендерна нерівність, психологічна наука, психофізіологія, психологія особистості, психофізіологічні дослідження.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення історії психологічної науки крізь призму гендерної рівності та соціаль-

ної справедливості. Традиційна історіографія психології тривалий час відтворювала патріархальну модель наукового знання, у якій центральне місце відводилося чоловікам-дослідникам, тоді як внесок жінок часто ігнорувався або применшувався.

© Петренко Н.В., Даніліч-Скакун А.А., Дрокіна А.С., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Такий підхід формував спотворену картину розвитку науки, де «жіночий» досвід, ідеї та досягнення залишалися на периферії академічного дискурсу.

Феміністська критика історії психології є важливою не лише для відновлення історичної справедливості, а й для розширення уявлень про саму природу психологічного знання. Аналізуючи діяльність жінок-науковиць, таких як Мері Вітон Калькінс, Маргарет Флой Вошберн, Лети Стеттер Холлінгворт, Ліліан Гілбрет і Карен Горні, сучасна наука отримує можливість побачити альтернативні інтерпретації психологічних явищ, що ґрунтуються на психофізіологічних та нейропсихологічних дослідженнях, досвіді, емпатії та соціальній відповідальності.

Проблема маргіналізації жінок у науці має не лише історичний, а й сучасний вимір. Незважаючи на формальну рівність, сьогодні жінки часто стикаються з бар'єрами у науковій кар'єрі, зокрема зі «скляною стелею», нерівним доступом до фінансування, цитування та лідерських позицій у дослідницьких установах. Тому вивчення історичного досвіду забутих постатей є важливим для розуміння механізмів відтворення гендерної нерівності у науці та пошуку шляхів її подолання. Крім того, актуальність дослідження посилюється глобальними тенденціями у гуманітаристиці – зростанням інтересу до гендерних студій, міждисциплінарних підходів і деколонізації знання. Повернення до імен жінок-науковиць у контексті історії психології сприяє формуванню більш інклюзивної та об'єктивної наукової історії, яка враховує різноманітність досвіду, цінностей і наукових підходів.

Таким чином, звернення до феміністської критики історії психології є не лише актом наукової реконструкції, але й важливим кроком у розвитку сучасної гуманітарної думки, спрямованої на подолання стереотипів, розширення меж наукової об'єктивності та забезпечення рівноправного представлення жінок у науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема репрезентації жінок у науці, зокрема в історії психології, останніми десятиліттями привертає дедалі більшу увагу дослідників у світі. Однак у вітчизняному науковому просторі ця тема залишається недостатньо розробленою та часто має фрагментарний характер. Дослідження ролі жінок у становленні та розвитку психології України поки що не мають системного характеру й здебільшого представлені у вигляді історико-педагогічних розвідок, біографічних нарисів або окремих статей, присвячених таким постатям,

як Софія Русова, Марія Грушевська, Олександра Єфименко, Любов Булаховська та інші діячки кінця XIX – початку XX ст.

Здебільшого ці праці розглядають діяльність жінок у контексті педагогічних або соціокультурних процесів, що призводить до звуження уявлення про їхній внесок у формування власне психологічного знання. Проблема маргіналізації та невидимості жінок у психології не отримала належної систематизації: бракує порівняльних аналізів, узагальнень, міждисциплінарних підходів, які поєднували б історико-науковий, соціологічний та гендерний виміри. В Україні поки що відсутні масштабні феміністські історико-психологічні дослідження, подібні до тих, що активно розвиваються у США чи Західній Європі.

У країнах Західної Європи (зокрема у Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії) означена тематика досліджується точково. Існують локальні праці, присвячені окремим аспектам, як історія психоаналізу чи дитячої психології, у яких аналізується внесок жінок-науковиць – Шарлотти Бюлер, Сьюзен Ісаакс, Марі Бонне та інших. Однак, навіть у цих контекстах, увага зосереджена переважно на індивідуальних постатях, а не на структурному аналізі гендерних бар'єрів у становленні європейської психологічної науки. Серед актуальних напрямів – дослідження обмеженого доступу жінок до академічних посад, впливу політичних режимів, культурних норм і суспільних очікувань на наукову кар'єру жінок [3; 4]. Проте комплексного історико-психологічного аналізу з феміністської перспективи в Європі наразі бракує.

Найбільш систематично проблема вивчається у США, де феміністська історія психології як окремий напрям почала формуватися ще у 1970-х роках. Значним внеском стали праці E. Scarborough і L. Furumoto [12; 13; 15; 16] «*Untold Lives*», у якій уперше було здійснено спробу відновити історичну присутність жінок у психологічній науці, а також роботи L. Furumoto [13; 14] і численні публікації в журналі *Psychology of Women Quarterly*. Ці дослідження окреслили методологічні підходи до феміністської ревізії історії науки: біографічний аналіз, вивчення соціокультурних умов наукової діяльності, інституційних бар'єрів та упереджень у системі освіти й академічних структур.

Завдяки американським авторам феміністська критика історії психології стала не лише спробою «повернути забутих жінок», а й методологічною платформою для переосмислення самої суті наукового знання, його соціальної зумовленості,

структури влади й механізмів виключення. Однак навіть при наявності значної кількості західних досліджень, феміністська історіографія залишається переважно орієнтованою на американський контекст і майже не охоплює європейський чи український досвід.

Отже, невирішеними залишаються такі питання: систематизація внеску українських жінок у розвиток психологічної науки; виявлення соціокультурних та інституційних чинників, що зумовили їхню маргіналізацію; створення теоретичних і методологічних засад феміністської історії психології в Україні; формування комплексної бази біографічних даних про українських психологинь ХХ ст.

Подальше опрацювання цих аспектів є необхідною умовою для формування повнішого й об'єктивнішого образу історії психології, у якій жінки постають не як винятки, а як активні учасниці наукового процесу. Системні огляди, порівняльні аналізи та критичне осмислення західного досвіду дадуть змогу не лише відновити історичну справедливість, але й інтегрувати жінок-науковиць у сучасний науковий канон психології України та світу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у здійсненні феміністського аналізу історії психології з метою виявлення причин маргіналізації жінок-науковиць, відновлення їхнього внеску в розвиток психологічних та психофізіологічних досліджень та осмислення ролі гендерних чинників у формуванні наукового знання.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу дослідження становить феміністський підхід до аналізу історії науки, який передбачає критичне осмислення процесів формування наукового знання з урахуванням соціально-гендерних чинників, інституційної нерівності та культурних стереотипів. Застосування цього підходу дає змогу не лише реконструювати «забуті» імена жінок-науковиць, а й переосмислити механізми відтворення влади, статусу та визнання у науковій спільноті.

Теоретико-методологічну базу роботи складають ідеї соціального конструктивізму, гендерної теорії, історико-наукового аналізу та критичної психології. Опора на концепції таких дослідниць, як С. Хардинг, Д. Сміт, Л. Фурумото, Н. Хенлі [2; 3; 4; 14], дала змогу розглядати історію психології не як нейтральний опис фактів, а як процес, детермінований суспільними нормами, цінностями та владними структурами.

У статті використано комплекс взаємодоповнюючих методів: історико-генетичний

метод – для виявлення етапів становлення феміністської критики в історії психології та простеження трансформації уявлень про роль жінок у науці; порівняльно-історичний метод – для зіставлення розвитку феміністських досліджень у США, Західній Європі та Україні; біографічний метод – для реконструкції життєвих шляхів і наукових здобутків жінок-психологинь, аналізу впливу соціальних умов на їхню кар'єру; контент-аналіз наукових публікацій і навчальних матеріалів – з метою виявлення тенденцій репрезентації або замовчування жіночого внеску в психологічну науку; метод критичного дискурсивного аналізу – для виявлення гендерних упереджень у наукових текстах і академічних наративах; метод узагальнення та систематизації – для формування цілісного уявлення про феміністську історію психології як міждисциплінарний напрям.

Методологічна стратегія дослідження поєднує історико-психологічний та гендерний аналіз, що дозволяє інтерпретувати історію психології не лише як послідовність подій і досягнень, а як динамічний простір боротьби за видимість, визнання і рівність у науці. Такий підхід сприяє створенню більш інклюзивної історії психології, у якій жіночий досвід та інтелектуальний внесок розглядаються як невід'ємна частина розвитку дисципліни.

Феміністська критика історії психології постала як реакція на тривале ігнорування внеску жінок у формування наукового знання. Традиційні історико-психологічні наративи тривалий час зображували розвиток науки як послідовність досягнень окремих чоловіків – «батьків» психології. Такий підхід не лише маргіналізував жінок, але й виключав з історії альтернативні методологічні та ціннісні орієнтири, пов'язані з етичністю, емпатією, соціальною справедливістю.

Феміністські дослідження в психології почали активно розвиватися з другої половини ХХ ст., зокрема в межах так званої *другої хвилі фемінізму*. Одним із ключових напрямів стало переосмислення історії та методології психологічної науки. Критики підкреслювали, що традиційна психологія позиціонувала себе як «об'єктивна» і «універсальна», проте насправді її основні положення формувалися на основі «чоловічої норми» [16;17].

Аналіз наукової літератури останніх десятиліть дозволив виділити декілька основних тез феміністської критики [16;17].

Перша теза – структурна дискримінація жінок у доступі до науки. Протягом ХІХ – початку ХХ ст. жінки мали значно обмежений доступ до уні-

верситетської освіти, стипендій, дослідницьких програм. Навіть ті, хто здобував вищу освіту (як Мері Вітон Калькінс у Гарварді), часто не отримували офіційних дипломів. Жінки були виключені з академічних кафедр, а їхня наукова кар'єра обмежувалася роботою у школах, коледжах або у допоміжних ролях. Це призвело до системного недопредставлення жіночих голосів у розвитку психологічної науки.

Типовими проявами дискримінації були: заборона захисту докторських дисертацій або відмова у присудженні наукового ступеня (як у випадку Мері Вітон Калькінс); відсутність оплати праці та посадових привілеїв; соціальні стереотипи, що ототожнювали наукову діяльність із «чоловічою сферою».

Ці бар'єри не лише обмежували можливості жінок, але й формували культурну модель «невидимості», коли навіть їхні відкриття ставали частиною наукової спадщини, але без згадки імен авторок.

Друга теза – виключення жінок з канону наукових праць. Значна частина досліджень жінок залишалася на маргінесі або визнавалася другою. Наприклад, праці Лети Холлінгворт про інтелектуальні здібності жінок довгий час ігнорувалися, оскільки вони суперечили поширеним упередженням про «природну інтелектуальну нижчість» жінок. У багатьох випадках праці жінок не цитувалися в академічних підручниках, навіть якщо вони мали суттєвий вплив на розвиток галузі. Це формувало «історію психології» як розповідь переважно про чоловіків-науковців.

Третя теза – чоловікоцентризм наукових теорій. Психологічні теорії, що претендували на універсальність, були побудовані переважно на дослідженнях чоловіків і часто відображали патріархальні уявлення про «норму» розвитку особистості. Прикладом є класичний психоаналіз З. Фрейда, який трактував жіночість через призму «браку» (концепт «заздрість до пеніса») і не враховував культурних чи соціальних факторів. Нерідко результати досліджень, проведених жінками, привласнювалися чоловіками-колегами. Відомі випадки, коли у співавторстві жінки залишалися «невидимими», а основні заслуги приписувалися чоловікам.

Феміністська критика не лише виявила факти дискримінації, а й запропонувала нову методологію досліджень у психології: акцент на гендерній чутливості досліджень; включення жіночого досвіду в аналіз поведінки та розвитку особистості; перегляд «об'єктивності» психології як

такої, що є соціально й культурно зумовленою [16;17].

Отже, сутність феміністських досліджень у психології полягає у поєднанні критичного аналізу традиційних наукових теорій, відновленні внеску жінок-науковиць та розробці нових, гендерно чутливих методів досліджень. Цей підхід робить психологію більш інклюзивною, соціально обґрунтованою та здатною враховувати різноманітні людські досвіди.

Феміністські дослідниці (Е. Scarborough, L. Furumoto, N. Russo, S. Rutherford та ін.) запропонували свій погляд: історія науки має розглядатися як соціокультурний процес, у якому знання створюється в контексті владних відносин і гендерних норм [14; 15; 16; 17]. Таким чином, завданням феміністської історії психології є відновлення видимості жінок-науковиць і аналіз системних механізмів виключення, що діяли в академічному середовищі.

Феміністська критика в історії психології не обмежується лише аналізом чоловікоцентризму наукових теорій. Вона також спрямована на відновлення імен та внеску жінок-науковиць, які протягом тривалого часу залишалися поза «канонам» психології. Багато з них зробили вагомий внесок у розвиток психологічної науки, проте їхня діяльність була маргіналізована або знецінена з різних причин – від дискримінаційних академічних правил до свідомого приписування результатів чоловікам-колегам.

У європейському контексті, зокрема у Німеччині та Австрії на межі XIX–XX ст. багато жінок мали змогу отримати освіту, але не могли обіймати професорські посади. Наприклад, Шарлотта Бюлер (1893–1974), одна з ключових постатей гуманістичної психології, спочатку працювала у Відні під керівництвом свого чоловіка Карла Бюлера. Її внесок у розвиток психології розвитку довгий час приписувався саме йому [3].

У Франції Мері Бонне (1882–1962) активно популяризувала психоаналіз, фінансувала дослідження Фрейда, проте її наукову роль зводили до «учениці» або «помічниці» [3].

У Британії жінки лише після Першої світової війни отримали доступ до психологічних кафедр. Проте такі дослідниці, як Сьюзен Ісаакс (1885–1948), яка вивчала дитячий розвиток, у підручниках історії психології часто згадуються поверхово [1–5].

У розвитку психологічної науки в Україні кінця XIX – початку XX ст. значну роль відігравали жінки-дослідниці, проте їхні імена часто не

потрапляли до академічних оглядів. Наприклад, Софія Русова (1856–1940) – відома педагогиня, культурна діячка, у своїх працях приділяла увагу психологічним аспектам виховання та розвитку дитини. Попри це, у «канонічних» історіях психології її внесок здебільшого описують лише в контексті педагогіки [1–5]. Подібна ситуація і з Марією Грушевською (1876–1948) – етнографкою та психологинею, яка досліджувала дитячу психологію, але її ім'я довгий час залишалося у тіні через політичні обставини та гендерні стереотипи [1–5].

У контексті розвитку психології та психофізіології США, Мері Вітон Калькінс (1863–1930) – перша жінка-президент Американської психологічної асоціації (1905). Вона зробила внесок у розвиток психології особистості й пам'яті, розробила метод парних асоціацій у психофізіологічних експериментах пам'яті. Незважаючи на успішний захист дисертації в Гарвардському університеті, їй відмовили у присудженні ступеня через стать.

Науковий внесок Мері Калькінс полягав у тому, що вона розробила метод експериментального вивчення асоціативного процесу, який став класичним інструментом у психології пам'яті. Вона також запропонувала філософсько-психологічний підхід до свідомості, де суб'єктивний досвід є центральним у вивченні психіки [5]. Її роботи поєднували експериментальні дослідження та теоретичні узагальнення, впливаючи на розвиток когнітивної психології та теорії пам'яті. Але її досягнення довгий час залишалися позапам'ятними в історії психології через академічні бар'єри та гендерні упередження. Багато методів Калькінс використовували чоловіки-колеги, часто без посилань на її авторство. Внесок Мері Калькінс у психологію пам'яті та свідомості є фундаментальним, а її боротьба за права жінок у науці стала символом феміністської критики психології.

Маргарет Флой Вошберн (1871–1939) стала першою жінкою в Америці, яка отримала докторський ступінь з психології (PhD, 1894) у Колумбійському університеті під керівництвом Едварда Тітченера. Незважаючи на гендерні обмеження в академічному середовищі того часу, Вошберн змогла побудувати успішну наукову кар'єру і стати впливовою фігурою в психології.

Маргарет Вошберн займалася експериментальним дослідженням поведінки тварин, прагнучи зрозуміти психічні процеси за допомогою наукового методу. Вона систематизувала результати експериментів з тваринами, створивши новий

методологічний підхід до вивчення психіки, який поєднував лабораторні дослідження та теоретичні узагальнення. Її праця “The Animal Mind” (1908) була першою спробою комплексно описати психологію тварин на основі експериментальних даних та порівняльної психофізіології. Книга мала великий вплив на розвиток біхевіоризму, зокрема на таких дослідників, як Джон Уотсон, бо вона продемонструвала можливість об'єктивного вивчення поведінки без необхідності вдаватися до спекуляцій про свідомість тварин [6].

Маргарет Вошберн також займалася питаннями сприйняття, пам'яті та моторики у людей. Вона вважала, що експериментальні методи, апробовані на тваринах, можуть допомогти розробити науково обґрунтовані теорії психічних процесів у людей. Була другою жінкою-президентом Американської психологічної асоціації (APA). Її наукова діяльність відкрила шлях для наступних поколінь жінок-психологів, сприяючи формуванню більш інклюзивного академічного середовища.

Незважаючи на фундаментальний внесок, роботи Маргарет Вошберн довгий час частково ігнорувалися через домінування чоловічих науковців у біхевіоризмі та експериментальній психології. Її досягнення часто згадували як додаткові до робіт чоловіків-науковців, хоча саме вона систематизувала методи та дані, що стали основою для подальших досліджень у біхевіоризмі. Але вона довела, що жінка може вести високоякісні експериментальні дослідження та робити внесок, який впливає на формування наукових шкіл. Її праці залишаються важливими для розуміння історії експериментальної психології та розвитку методології вивчення поведінки тварин і людей.

Лета Стеттер Холлінгуорт (1886–1939) досліджувала індивідуальні відмінності та обдарованість і зробила прорив у психофізіології, нейропсихології розвитку та дослідженнях інтелекту. Вона здобула освіту у сфері психології та педагогіки, отримавши докторський ступінь. Холлінгуорт стала однією з перших жінок-психологів, які змогли поєднати дослідження індивідуальних відмінностей з активною феміністською позицією. Незважаючи на гендерні бар'єри у науковій сфері початку XX століття, вона здобула визнання завдяки своїм новаторським дослідженням.

Лета Холлінгуорт спеціалізувалася на вивченні індивідуальних відмінностей, особливо в інтелекті та здібностях дітей та дорослих. Вона розробила методики оцінки обдарованості та здібностей, які лягли в основу сучасних досліджень

у психології освіти. Її підхід підкреслював, що інтелектуальні здібності не залежать від статі, а значною мірою визначаються середовищем та освітою [7; 8].

Лета Холлінгуорт активно виступала проти популярних на початку XX століття теорій, які стверджували, що жінки природно інтелектуально нижчі за чоловіків. Вона проводила психофізіологічні експерименти із вимірюванням уваги, моторних реакцій, сенсорної чутливості у жінок і чоловіків і не виявила жодних значущих відмінностей у когнітивних або сенсомоторних показниках. Її роботи стали фундаментом для сучасної психології обдарованості. Вона доводила, що обдарованість проявляється в різних формах і її розвиток залежить від навчання, виховання та мотиваційних факторів. Науковиця підкреслювала важливість індивідуального підходу до навчання дітей з високим потенціалом. Використовувала експериментальні методи та статистичний аналіз для дослідження здібностей та поведінки [7; 8].

Її роботи включали порівняльні дослідження між чоловіками і жінками, що спростовували упереджені уявлення про статеву диференціацію інтелекту. Отже, дослідниця заклала підвалини сучасної психології обдарованості, спростувала гендерні міфи про інтелект і створила експериментально обґрунтовані методики оцінки здібностей. Її підхід став прикладом того, як феміністська позиція може поєднуватися з науковою строгою методологією, сприяючи відновленню справедливості у науковій історії.

Лета Стеттер Холлінгуорт вела активну викладацьку діяльність у США, читаючи курси та проводячи семінари, що суттєво вплинули на становлення психології освіти й розвитку обдарованості. Як членкиня Американської психологічної асоціації (APA), вона сприяла популяризації досліджень у галузі дитячої обдарованості серед науковців і широкої громадськості. Попри її вагомий внесок у розвиток психологічної науки, праці Холлінгуорт тривалий час залишалися поза академічним каноном. Це було зумовлено насамперед гендерними упередженнями: частину її робіт не приймали до провідних журналів, бо теми про рівність статей у здібностях вважалися непристойними для науки, а окремі результати приписували колегам-чоловікам, що суттєво звузило вплив дослідниці на наукову спільноту того часу.

Подібною долі зазнала і Берта Штерн, німецька дослідниця початку XX століття, яка працювала в галузі психофізіології емоцій. Вона проводила експерименти з вивчення тілесних реакцій на

емоційні стимули, досліджуючи зміни частоти пульсу, шкірної провідності та міміки. Попри інноваційність підходів, її праці здебільшого не публікувалися або виходили під іменами чоловічих колег. Сильна і послідовна у своїй науковій позиції, Штерн залишалася вірною ідеї емпіричного вивчення емоційного життя людини, хоча соціальні умови того часу позбавили її можливості повноцінно реалізувати свій потенціал у науці.

Схожий тиск відчувала і Карен Горні (1885–1952), одна з найвідоміших постфрейдисток, яка виступила проти патріархальної традиції у психоаналізі. Вона народилася у Німеччині, навчалася у Берлінському університеті, емігрувала до США і стала відомою як психоаналітик і критик фрейдизму. Дослідниця розвинула концепцію «основної тривоги» та сформулювала власну теорію жіночої психології, першою поставила під сумнів традиційні теорії сексуальної детермінації, що домінували у психоаналітичній школі. Вона підкреслювала, що соціальні та культурні фактори мають вирішальний вплив на розвиток особистості, особливо жінок. Нею була розроблена концепція невротичних стратегій поведінки, які люди використовують для подолання тривоги та соціального тиску. Її підхід акцентував на взаємодії індивіда з соціумом, а не лише на внутрішньо-психічних конфліктах [10; 11]. Але її критика традиційного психоаналізу викликала опір серед чоловіків-аналітиків, через що її роботи довго залишалися поза основним академічним каноном. Лише після еміграції до США її праці почали ширше впливати на психологічну науку. Її роботи сьогодні вважаються ключовими у феміністській критиці психоаналітичної теорії.

За свої незалежні погляди Горні була виключена з Нью-Йоркського психоаналітичного товариства та зазнала професійної ізоляції. Проте її інтелектуальна відвага та людська гідність перетворили її постать на символ внутрішньої сили й наукової автономії жінки у світі, де наука тривалий час залишалася чоловічим простором.

Ліліан Гілбрет (1878–1972) – психологиня та інженерка, стала однією з перших жінок, які поєднали психологію з інженерною практикою, особливо у сфері управління виробництвом та організаційної поведінки. Ліліан Гілбрет працювала разом зі своїм чоловіком Френком Гілбретом, однак протягом тривалого часу її внесок у спільні дослідження часто залишався в тіні.

Ліліан Гілбрет спеціалізувалася на вивченні ефективності праці, оптимізації робочих процесів і підвищенні продуктивності. Вона аналізувала

фізичне та психологічне навантаження працівників і розробляла методи організації праці, які враховували людські потреби та здібності. Гілбрет впровадила концепції зменшення непотрібних рухів та підвищення ефективності робочих процесів, що стали основою сучасної ергономіки. Вона детально досліджувала рух рук і тіла на виробництві, розробляючи науково обґрунтовані рекомендації для організації праці на фабриках та у офісах [9].

Її дослідження демонстрували, як психологічні аспекти впливають на продуктивність, мотивацію та задоволення працівників. Ліліан підкреслювала, що оптимізація праці повинна враховувати не лише економічний результат, а й психологічний комфорт працівників. Її методики передбачали науковий підхід до управління персоналом, що значно випередило свій час і сформувало основу для сучасних концепцій менеджменту, організаційної поведінки та управління людськими ресурсами. Ліліан Гілбрет також активно займалася питаннями балансу роботи та сім'ї, вивчаючи проблеми жінок у професійній діяльності [9], а її роботи лягли в основу сучасних стандартів оптимізації робочих процесів. Вона

продемонструвала, що поєднання психології та інженерії може значно підвищити ефективність виробництва, при цьому забезпечуючи психологічний комфорт працівників. Її спадщина надихає дослідження в сфері організаційної психології, управління персоналом та феміністського підходу до професійної діяльності жінок. Незважаючи на вагомий внесок, її роль у спільних дослідженнях із чоловіком часто не визнавалася або недооцінювалася. Довгий час академічне середовище визнавало лише Френка Гілбрета, а Ліліан залишалася на другому плані, хоча фактично вона була рівноправним співдослідником.

Приклади України, Європи та США підтверджують, що проблема невидимості жінок-науковиць була системною: навіть коли вони здійснювали вагомий внесок, їхнє ім'я залишалося другорядним або зовсім зникало з історичного наративу (табл. 1). У цьому контексті, феміністська критика як методологічна перспектива дозволяє не тільки виявити ці спотворення, але й повернути жіночий внесок у психологію як невід'ємну складову її історії.

Окремою причиною «невидимості» жінок в науці, зокрема психологічної, можна назвати

Таблиця 1

Забуті постаті жінок-науковиць у психології

Ім'я	Країна	Основний внесок	Причина маргіналізації
Мері Вітон Калькінс (1863–1930)	США	Розробила метод парних асоціацій у психофізіологічних експериментах пам'яті, перша жінка-президент АРА.	Відмова Гарварду надати диплом; внесок часто приписувався чоловікам.
Маргарет Флой Вошберн (1871–1939)	США	Створила новий методологічний підхід до вивчення психіки на основі експериментальних даних та порівняльної психофізіології, першою отримала докторський ступінь з психології	Досягнення ігнорувалися через домінування чоловічих науковців у біхевіоризмі та експериментальній психології
Лета Холлінгворт (1886–1939)	США	Дослідження інтелектуальних здібностей нейропсихології розвитку, критика концепцій «жіночої меншовартості».	Її роботи ігнорували через домінування біологічного детермінізму
Берта Штерн (1876–1947)	Німеччина	Інноваційні підходи в галузі психофізіології емоцій	Праці здебільшого не публікувалися або виходили під іменами чоловічих колег
Шарлотта Бюлер (1893–1974)	Австрія–США	Теорія розвитку особистості, дослідження життєвих цілей і вікових криз.	Залишалася в тіні робіт чоловіка Карла Бюлера
Сьюзен Ісаакс (1885–1948)	Велика Британія	Психологія дитинства, психоаналітична педагогіка.	Згадувалася лише як «послідовниця Фрейда».
Софія Русова (1856–1940)	Україна	Концепція виховання дитини, акцент на індивідуальності та моралі	Класифікували переважно як педагогіку, а не психологію.
Марія Грушевська (1876–1948)	Україна	Дитяча психологія та етнопсихологія.	Політичні репресії й системне ігнорування жіночих праць
Марі Бонне (1882–1962)	Франція	Дослідження жіночої сексуальності, популяризація психоаналізу	Її внесок зводили до ролі «учениці Фрейда».

також вибірковість істориків – їхнє упереджене формування канону психології.

Отже, значення феміністської критики для сучасної науки полягає у трансформації самого наукового дискурсу: у включенні до нього різних соціальних і гендерних перспектив; у формуванні етичних принципів дослідження людини; у переосмисленні поняття «об'єктивності», яке традиційно було пов'язане з виключенням емоційності, індивідуального досвіду та емпатії.

Сучасна феміністська психологія [2; 3; 4; 14; 15; 16; 17] показує, що історія науки не може бути нейтральною – вона завжди є продуктом соціального контексту. Визнання цього факту відкриває шлях до створення інклюзивної історії психології, яка відображає багатоманітність досвіду, цінностей та підходів у науковому пізнанні.

У цьому контексті, модель сутності феміністських досліджень у психології може бути представлена такими аспектами як: критика традиційної психології; виявлення структурної дискримінації; використання гендерно чутливої методології; включення жіночого досвіду; відновлення історичної справедливості; соціальна та практична спрямованість.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що історія психології упродовж тривалого часу розвивалася в межах патріархального наукового дискурсу, який відтворював ієрархічну модель знання та виключав жінок із процесу його творення. У результаті цього жіночий внесок у становлення психології залишався маргіналізованим або повністю замовчуванним, а наукова спадщина низки дослідниць приписувалася їхнім колегам-чоловікам.

Феміністська критика історії психології виступає потужним інструментом ревізії традиційного канону. Вона не лише повертає у науковий обіг забуті імена жінок-науковиць, а й виявляє соціальні, інституційні та культурні механізми, що зумовлювали їхню «невидимість». Такий підхід дозволяє осмислити науку не як сукупність об'єктивних фактів, а як соціальний процес, у якому знання завжди має гендерно маркований характер.

Проаналізований внесок Мері Вітон Калкінс, Маргарет Флой Вошберн, Лети Стеттер Холлінгуорт, Ліліан Гілбрет і Карен Горні підтверджує, що жінки не лише брали активну участь у становленні психологічної та психофізіологічної науки, а й формували власні дослідницькі традиції. Їхні праці поєднували експериментальний підхід до вивчення взаємодії психічних і фізіологічних процесів із увагою до людської суб'єктивності, соціального контексту та етичної відповідальності дослідника. Через вивчення тілесних реакцій, емоційних механізмів і когнітивних функцій вони сприяли розширенню меж психологічного знання та заклали підґрунтя для розвитку гуманістичних і інтегративних тенденцій у психології ХХ століття.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації зарубіжних і вітчизняних підходів до феміністської критики історії психології та у спробі концептуалізувати цю проблематику в контексті українського наукового простору. Уперше узагальнено наукові напрями, у межах яких вивчався феномен «невидимості» жінок у психології, і визначено ключові напрями для подальшого розвитку цього напрямку в Україні.

Перспективи подальших досліджень убачаються у: проведенні ґрунтовних історико-психологічних реконструкцій діяльності українських жінок-науковиць ХХ століття; створенні біографічних баз даних та архівів жіночої інтелектуальної спадщини; розробленні феміністської методології історії психології, що поєднує історико-науковий, культурологічний та соціологічний підходи; інтеграції феміністського бачення історії психології у навчальні програми з історії науки та гендерних студій.

Таким чином, феміністська критика в історії психології виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є засобом відновлення історичної справедливості, а з іншого – методологічним інструментом, який сприяє побудові більш інклюзивної, цілісної та гуманістично орієнтованої науки про людину.

Список літератури:

1. Грушевська М. Дитяча психологія в етнографічному аспекті. Львів: Наукове товариство. 1925. С. 5–30.
2. Рубан Н. М. Гендерна проблематика в історії психології: феміністські підходи до інтерпретації наукової спадщини. *Психологічний часопис*. 6(1). 2020. С. 34–45.
3. Ставицька О. В. Феміністська перспектива в історії науки: реконструкція жіночих голосів у психології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2(10). 2019. С. 22–28.
4. Anderson J. A History of Women in Psychology. New York : 2000. Routledge.

5. Calkins M. W. *Introduction to Psychology*. New York : 1901. Macmillan.
6. Washburn M. F. *The Animal Mind: A Text-Book of Comparative Psychology*. New York : 1908. Macmillan.
7. Hollingworth L. S. Variability as Related to Sex Differences in Achievement. *American Journal of Sociology*. 19(5). 1914. pp. 510–530.
8. Hollingworth L. S. *Gifted Children: Their Nature and Nurture*. New York : 1916. Macmillan, pp. 50–72.
9. Gilbreth L. M. *The Psychology of Management*. New York : 1914. Sturgis & Walton Company.
10. Horney K. *The Neurotic Personality of Our Time*. New York : 1937. W. W. Norton & Company.
11. Horney K. *Our Inner Conflicts*. New York : 1945. W. W. Norton & Company.
12. Shields S. A. Functionalism, Darwinism, and the Psychology of Women: A Study in Social Myth. *American Psychologist*. 30(7). 1975. pp.739–754.
13. Scarborough E., Furumoto L. *Untold Lives: The First Generation of American Women Psychologists*. New York : 1987. Columbia University Press.
14. Rutherford A. *Beyond the Box: B.F. Skinner's Technology of Behavior from Laboratory to Life, 1950s–1970s*. Toronto : 2011. University of Toronto Press.
15. Rutherford A. Feminism, Psychology, and the Gendering of Knowledge. *History of Psychology*. 20(2). 2017. 163–180.
16. Rutherford A. *Women and Psychology: Feminist Critiques*. London : 2017. Routledge. pp. 20–60.
17. Maass V. S. *Feminist Psychology: History, Practice, Research, and the Future* : Bloomsbury Academic. 2021.

Petrenko N.V., Danilich-Skakun A.A., Drokina A.S. FEMINIST CRITIQUE IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGY: FORGOTTEN FIGURES OF WOMEN SCIENTISTS

The article presents an analysis of feminist critiques of the history of psychology, focusing on the marginalization of women scientists in the development of experimental and psychophysiological psychology. It highlights the socio-cultural and institutional factors that contributed to their “invisibility” in academic discourse, including limited access to laboratory research, experimental methods, and publications in leading scientific journals. The study demonstrates that feminist critiques serve as a tool for deconstructing the “male canon,” emphasizing inequalities in access to education, professional activity, and academic recognition, and showing that the development of science reflected not only intellectual processes but also social power relations and gender stereotypes. The article provides examples of the contributions of Mary Whiton Calkins, Margaret Floy Washburn, Leta Stetter Hollingworth, Lillian Gilbreth, and Karen Horney, who, in addition to their theoretical work, actively advanced psychophysiological research methods. They employed experimental approaches to study sensorimotor reactions, bodily changes in response to emotional stimuli, cognitive activity, and the interaction of mental and physiological processes. Their work demonstrates that psychophysiological psychology developed not merely as a set of laboratory measurements but as an integrated discipline capable of combining empirical data on bodily and mental processes with theoretical models of personality development, emotional regulation, and human behavior. The study also examines institutional, cultural, and professional barriers that limited women’s recognition in the scientific community and reduced the impact of their discoveries on the development of modern psychology. It is argued that the contributions of these researchers expanded the scope of experimental and psychophysiological methods and laid the foundation for humanistic and integrative trends in 20th-century psychology, highlighting the importance of social determinants, cultural factors, and ethical responsibility in scientific practice.

Key words: history of psychology, history of psychophysiology, feminist critique, women scientists, gender inequality, psychological science, psychophysiology, personality psychology, psychophysiological research.

Дата надходження статті: 09.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025